

RŪPESČIO ETIKOS IR SENTIMENTALIZMO SANTYKIS

Renata Bikauskaitė

Lietuvos edukologijos universiteto
Etikos didaktikos katedra
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
El. paštas: renatabikauskaite@gmail.com

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojama ryškėjanti tendencija sutapatinti rūpesčio etiką su sentimentalizmu. Lyginant šios tendencijos atstovo Michaelo Slotė'o ir vienos iš rūpesčio etikos kūrėjų Nel Noddings filosofiją, analizuojamas rūpesčio etikos ir sentimentalizmo santykis, pastarojo galimybės adekvačiai konceptualizuoti rūpesčio / rūpinimosi specifika. Teigiama, kad sentimentalizmo konceptualinis žodynas, grindžiamas empatijos sąvoka, užgožia reliacinį rūpesčio etikos pobūdį. Straipsnyje empatijos sąvokai priešpriešinama dėmesio sąvoka, kurią nemaža dalis rūpesčio etikos atstovų pasitelkia apibrėžti moralinį rūpestį / rūpinimąsi. Analizuojant Simone Weil ir Iris Murdoch filosofiją, atskleidžiama dėmesio sąvokos reikšmė rūpesčio etikai.

Pagrindiniai žodžiai: rūpesčio etika, sentimentalizmas, Slotė, Noddings.

Rūpesčio etika emocijas ir jausmus laiko svarbiu moralinės psichologijos (vienas iš pagrindinių moralinio veikėjo motyvacijos šaltinių) ir moralinės epistemologijos (neatsiejama moralinių sprendimų proceso dalis) veiksmu. Toks rūpesčio etikos atstovų požiūris daugelį kritikų ir gynėjų skatina teigti egzistuojant sąsają tarp rūpesčio etikos ir sentimentalizmo (Baier 1996; Slotė 2007; Reader 2007; Tronto 1994). Todėl šiuo metu, plėtojant normatyvinį rūpesčio etikos žodyną, dažnai pasitelkiami pastarojo konceptualiniai ištekliai. Nuosekliausias šios tendencijos plėtotojas Michaelas Slotė'as rūpesčio etiką laiko tiesiogine sentimentalizmo tąsa, teigdamas, kad rūpesčio etika yra geriausiai išplėtotą sentimentalistinę normatyvinę moralės teoriją (Slotė 2007). Slotė'o rūpesčio etikos kertinė sąvoka yra empatinis rūpestis, kurį jis suvokia kaip pamatinį moralinio gy-

venimo veiksnį, motyvuojantį individus moraliai arba altruistiškai, į kitų gerovę orientuotam elgesiui bei lemiantį jų moralinius vertinimus.

Šiame straipsnyje siekiama parodyti, kad (1) sentimentalizmo diskursas neišsemia rūpesčio etikos problematikos: tokios šios etikos kūrėjos kaip Nel Noddings, Virginia Held, Joan Tronto nemažai dėmesio skiria emociniam rūpinimosi aspektui, tačiau, skirtingai nei Slotė'as, jos neredukuoja moraliai relevantiško rūpesčio vien tik į emocijas ir jausmus. Rūpesčio etiką sentimentalizuojanti tendencija ignoruoja filosofinę tradiciją, padariusią didelę įtaką rūpesčio etikos moralinio žodyno susiformavimui. Dažnai nepastebima, kad daugelis rūpesčio etikos atstovų, nepriklausomai nuo to, kaip jos apibrėžia rūpestį, teigia, kad vienas iš pagrindinių normatyvinių rūpesčio elementų yra dėmesys

(angl. *attention*). (2) Dėmesio, skirtingai nei empatijos, sąvoka yra parankesnė išryškinti reliacinį rūpesčio etikos pobūdį.

Rūpestis ir empatija

Priešingai nei kiti rūpesčio etikos atstovai, Slote'as rūpestį / rūpinimąsi redukuoja į empatijos fenomeną. Jis teigia, kad empatija motyvuoja rūpinimąsi ir konstituuoja jo moralinę vertę. Formuluodamas savo rūpesčio sampratą, Slote'as remiasi Davido Hume'o filosofinėmis idėjomis. Hume'o filosofijoje tai, kas šiuo metu laikoma empatija, buvo vadinama simpatijos terminu. Hume'o veikalė *Traktatas apie žmogaus prigimtį* galima išskirti tris glaudžiai susijusius simpatijos / empatijos aspektus. Pirmia, simpatija yra tam tikras žmonių bendravimo principas, leidžiantis vienam žmogui suprasti, patirti kito žmogaus emocijas. Antra, siauresne prasme tai yra tam tikras mechanizmas, kuris Hume'o yra apibrėžiamas kaip „idėjos virsmas įspūdžiu, veikiant vaizduotės jėgai“ (Hume 2007: 317). Trečia, simpatijos sąvoka nurodo įspūdį, gautą simpatijos proceso metu: „simpatija tėra įspūdžiu virtusi gyva idėja“, leidžianti kitų padėti paversti mūsų rūpesčiu (*Ibid.*: 289).

Hume'o požiūriu, simpatija veikia tokiu būdu: matydami kito asmens veido išraiškas, kūno kalbą, girdėdami jo skleidžiamus garsus, mes gauname idėją, ką jis jaučia. Tai įmanoma, nes, pirma, mes turime tam tikros patirties, kokios išraiškos, gestai, garsai su kokiomis emocijomis asocijuojasi, antra, mes suvokiame, kad kiti žmonės panašūs į mus, todėl „mes niekada nepastebėsime kituose kokios nors aistros arba principo, kurio didesnių ar mažesnių atitikmenų nerastume savyje“ (*Ibid.*: 243). Hume'as įsitikinęs, kad kuo panašesni žmonės, tuo lengviau tarp jų įvyks jausmų komuni-

kacija, tuo stipresnius jausmus jie patirs. Jis teigia, kad mes visada stipriau išgyvename jausmus tų, kurie mums artimi savo elgesiu, charakteriu, kilme, profesija, tautybe. Kuo labiau kitas žmogus yra nutolęs erdvėje, laike, tuo silpnesnė mūsų simpatija jam ar jai, tačiau jis neneigia, kad iš esmės simpatija galima tarp kiekvieno individo: „nėra nė vieno žmogaus ir netgi jokios jaučiančios būtybės, kurios laimė arba vargas nė kiek nejaudintų mūsų, jei būtų šalia ir jei būtų pateikta gyvomis spalvomis“ (*Ibid.*: 360).

Slote'as, remdamasis Hume'u ir Martino Hoffmano psichologiniais darbais, toliau plėtoja empatijos moraliniam diskursui reikšmę. Hoffmannas atkreipė dėmesį į tai, kaip vystantis pažintiniams vaikų sugebėjimams vystosi ir jų gebėjimai empatiškai įsijausti, suvokti kito skausmą (Hoffman 2001). Iš pradžių reikia tiesiogiai patirti kitų žmonių emocijas, kad suvoktum jų skausmą ar džiaugsmą ir įsijaustum, o ilgainiui empatiją gali sukelti vien tik spėjimas, kad kitas galbūt gali jausti skausmą. Vadovaudamasis Hoffmano išvalgomis, Slote'as akcentuoja tris empatijos aspektus. Pirmas aspektas yra analogiškas Hume'o simpatijos sampratai: „empatija apima kito asmens jausmų (nesąmoningą) sužadimą mumyse, kai mes matome kitą asmenį patiriant skausmą“ (Slote 2007: 13). Antras empatijos aspektas atskleidžia, kad ji yra tam tikras jausmas, kuris nevalingai sukeliamas ne tiesioginės situacijos ar patirties, bet tiesiog kažko išgirsto, prisiminto, perskaityto (*Ibid.*: 14). Trečia, empatija leidžia įsijausti ne tik į tai, ką jaučia kiti asmenys, bet ir į tai, ką jie jaustų tam tikromis aplinkybėmis (*Ibid.*: 15). Nors Slote'as ir neeksplikuoja, tačiau galima spėti, kad šios trys empatijos vystymosi pakopos sudaro tai, ką jis vadina „visiškai

išsivysčiusia“ empatija arba empatiniu rūpesčiu. Jo teigimu, empatinis rūpestis yra moralės pagrindas. Pirma, empatija lemia individų moralinius vertinimus: „veiksmi yra moraliai blogi ir prieštarauja moraliniams išpareigojimams, jei, ir tik jei, atspindi, demonstruoja ar išreiškia veikėjo visiškai išvystyto empatinio rūpesčio (ar susirūpinimo) kitais stoka“ (*Ibid.*: 31). Antra, moralų elgesį kitų žmonių atžvilgiu: „empatijos stiprumo ir galios skirtumai lemia tai, kaip stipriai mes rūpinamės kitų likimu skirtingose situacijose“ (*Ibid.*: 15).

Skirtingai nei Slote'as, viena iš rūpesčio etikos kūrėjų Noddings rūpestį / rūpinimąsi apibrėžia ne tik kaip motyvą, bet ir kaip veiklų santykį, apimančią racionalų ir emocinį aspektus. Noddings teigimu, kiekvienam rūpinimosi santykiui reikalingi bent du veikėjai – rūpintojas ir rūpintinis, kurių pirmasis rūpinasi, t. y. atsako ar siekia atsakyti į antrojo poreikius, o antrasis priima ir vienokiu ar kitokiu būdu reaguoja į pirmojo rūpinimąsi. Didžioji Noddings analizės dalis skiriama išsiaiškinti, kas charakterizuoja „rūpintojo sąmonę“, todėl neretai teigiama, kad rūpesčio etika yra dorybių etikos atmaina: jos centre yra moralinio veikėjo charakteris ir dorybės. Tačiau toks požiūris yra perdėm siauras, nes nesugebama deramai suprasti ir įvertinti Noddings savito filosofinio žodyno, kuriuo bandoma aprašyti santykių konstituojamą tikrovę ir moralinio veikimo, kurio pagrindas – tarpusavio sąveika, galimybės. Pati Noddings daugelyje savo tekstų teigia, kad rūpestis kaip dorybė ir rūpestis kaip santykis nors ir yra susiję, tačiau ne tapatūs dalykai (Noddings 1999).

Apibūdindama rūpintoją, Noddings vengia vartoti nusistovėjusias filosofijoje sąvokas. Rūpintojo sąmonės būseną ji

aprašo pasitelkusi įsigilinimo (angl. *engrossment*) sąvoką. Įsigilinimą Noddings apibrėžia kaip imlumą (angl. *receptivity*) kito žmogaus poreikiams, jausmams, situacijai. Kai rūpintojas įsigilina į kito žmogaus situaciją, jis esą atsisako pagundos analizuoti ir planuoti, neprimeta savo požiūrio ar pozicijos pastarajam, bet priima jo tikrovę, „mato ir jaučia kartu su kitu“ (Noddings 2003: 30). Vėlesniuose savo darbuose vietoj įsigilinimo Noddings vartojo dėmesingumo (angl. *attentiveness*), dėmesio (angl. *attention*) sąvokas.

Savo ankstyvuosiuose tekstuose Noddings taip pat atsargiai vartoja empatijos sąvoką. Jos teigimu, įsigilinimą, arba dėmesį, apibūdina imlumas, o empatiją paplitusioje Vakaruose vartosenoje – perdėm intelektualiai projekcija: savojo „aš“ perkėlimas į kitą, siekiant jį suprasti, intelektualiai susitapatinti su kitu (Noddings 2002: 13). Anot jos, įsigilinimas, arba dėmesys, yra artimesnis simpatijai, kaip „jausmui su“: „rūpinimosi susitikime aš priimu kitą asmenį ir jaučiu, ką jis jaučia“ (*Ibid.*: 14). Rūpesčio etika iš moralinio veikėjo tikisi ne tiek to, kad pastarasis sugebės įsivaizduoti, kaip jis jaustųsi savo rūpintinio vietoje, kiek to, kaip jis suvokia ir jaučia tai, ką jo rūpintinis jaučia esamoje situacijoje. Noddings teigia, kad rūpinimosi situacijoje „rūpintojas yra atviras kitam, pažeidžiamas to, ką jis ar ji jaučia“ (2010b: 9). Slote'as, oponuodamas Noddings, teigia, kad tai, ką kritikuoja pastaroji, yra projekcinė empatijos samprata ir šiuolaikinėje psichologijoje bei filosofijoje ji yra tik viena iš galimų empatijos rūšių. Dažniausiai ši sąvoka žymi tai, ką ir Noddings turi omenyje kalbėdama apie dėmesį, įsigilinimą, simpatiją (Slote 2007, 2010b). Vėlesniuose darbuose Noddings sutinka

su Slote'u, tačiau vis tiek laikosi pozicijos, kad empatijos sąvoka nėra visai tinkama aprašant rūpintojo sąmonės būseną rūpinimosi santykiyje. Slote'as mano, kad empatija yra rūpinimosi pagrindas, Noddings teigia, jog dėmesys dažnai yra pirmesnis: „kai klausomės kito, mes atpažįstame jo jausmus; mes suprantame, ką jis išgyveno, kol galų gale pajuntame kažką. Kai mes jaučiame kažką panašaus į tai, ką kitas išreiškia, tada galime sakyti, jog patiriame empatiją“ (2010b: 9).

Rūpesčio subjektyvumas – tik vienas iš etinio rūpinimosi elementų. Noddings teigia, kad rūpestis / rūpinimasis apima imlųjį (subjektyvųjį) ir veiklųjį aspektus. Kad ir koks vertingas būtų rūpestis kaip nuostata, emocija, motyvas, jo nepakanka etiniam rūpinimosi santykiui įsteigti, rūpestį kaip nuostatą turi lydėti rūpinimosi veikla, nukreipta į rūpintinio poreikių patenkinimą, todėl išigilinimą, arba dėmesingumą, rūpinimosi santykiyje lydi motyvacinis perkėlimas (angl. *motivational displacement*). Jo metu rūpintojas savo asmeninius interesus, projektus palieka nuošalyje ir energiją nukreipia į rūpintinį, jo ar jos poreikius ir jų patenkinimą (Noddings 2003: 33). Tai reiškia, kad tam tikram laikotarpiui, kad ir trumpai akimirkai (priklauso, kokio pobūdžio rūpinimosi susitikimas), rūpintojas suteikia pirmenybę rūpintinio tikslams ir poreikiams.

Noddings požiūriu, rūpinimąsi galutinai įsteigia trečiasis elementas – rūpintinio atsakas. Visiškam rūpinimosi santykio įgyvendinimui reikia, kad rūpintinis vienokiu ar kitokiu būdu parodytų, kad žmogaus, kuris juo rūpinosi, pastangos buvo ne veltui, pasiekė savo tikslą: „kad tam tikrą situaciją apibrėžtume kaip rūpinimosi, rūpintinis turi prisidėti prie santykio, kažkoku

būdu jis turi parodyti, kad rūpestis buvo priimtas“ (Noddings 2010: 48). Noddings mano, kad rūpinimosi santykiyje, net jei jis asimetriškas, pavyzdžiui, kaip mokytojo ir mokinio, motinos ir vaiko, gydytojo ir ligonio, abipusiškumas (anlg. *reciprocity*) yra būtinas, nes jis padeda išlaikyti rūpinimosi santykius. Abipusiškumas, kurio ji reikalauja, yra savitas, nes jis nesuponuoja, kad tai, ką suteikė rūpintojas, yra ar turi būti identiška tam, ką jis turėtų gauti iš rūpintinio: „rūpintiniui nereikia būti rūpintoju, kad santykis būtų konstituotas. Jis nepri valo priimti rūpintojo taip, kaip pastarasis jį priima, tačiau jis turi kažkaip atsakyti“ (Noddings 2003: 71). Noddings manymu, tuo atveju, kai rūpintinis nepripažįsta, kad juo rūpinamasi, negalima teigti, jog tai yra rūpesčio / rūpinimosi situacija ir santykis.

Autoriai, priskiriantys Noddings rūpesčio etiką sentimentalizmo ar dorybių etikos tradicijai, dažnai nesuteikia pakankamos reikšmės šiam jos filosofijos aspektui. Slote'as mano, kad jo rūpesčio etikos variantas, grindžiamas empatijos samprata, ir Noddings – nesiskiria, nes jiems abiem svarbi veikėjo moralinė motyvacija. Noddings nemažai dėmesio skiria subjektyviam rūpinimosi veiksmui, tačiau ne jis pagrindžia rūpinimosi etinę kokybę. Gerą rūpinimąsi apibrėžia ne tiek rūpintojo nuostata, kiek santykis, užsimezges tarp rūpintojo ir rūpintinio. Šį santykį kuria ne tik rūpintojas, bet ir rūpintinis: reaguodamas, atsakydamas į rūpestį, rūpintinis ne tik atskleidžia, kad jam suteiktas rūpestis buvo adekvatus, bet ir suteikia impulsą tolesniam rūpinimuisi, nesėkmės atveju leidžia rūpintojui koreguoti savo rūpinimosi strategijas.

Daugelis kitų rūpesčio etikos atstovų taip pat laikosi nuomonės, kad rūpestį / rūpinimąsi sudaro bent du moraliai reikš-

mingi momentai: (1) veikla, nukreipta į kitą asmenį, (2) santykio kokybė, kurią konstituoja ne tiek rūpintojo šilti jausmai rūpintiniui (požiūris, kurio laikosi Slotte'as), kiek dėmesio–atsako–dėmesio procesas (Tronto 1994, 2013, Engster 2007).

Slotte'as akcentuoja motyvacijos, kylančios iš empatijos, moralinę reikšmę ir ignoruoja tai, kad empatija, kurią asmuo jaučia kitai būtybei, ne visada veda prie rūpinimosi veiklos. Hoffmanas, kurio darbai vadovaujasi Slotte'as, įveda distinkciją tarp empatinio sielvarto (angl. *empathic distress*) ir atjaučiančio sielvarto (angl. *sympathetic distress*). Tai reiškia, ne tik empatija lemia, kaip stipriai pasirūpinsime kitu likimu, bet ir simpatija, kurią, kaip visai skirtingą mechanizmą, Slotte'as palieka nuošalyje. Didesnė tikimybė, kad asmuo, patiriantis empatinį sielvartą kito žmogaus atžvilgiu, tiesiog atsiribos nuo pastarojo, o ne imsis jam padėti. Hoffmano teigimu, „empatinis sielvartas, kuris yra daugiau ar mažiau tiksliai esamo ar numatomo aukos sielvarto jausmo kopija“, tam tikru vaiko vystymosi laikotarpiu iš dalies gali būti transformuotas į labiau atsakomąjį susirūpinimo auką jausmą (Hoffman 2001: 87). Būtent šis empatinį sielvartą lydintis atjautos komponentas lemia tai, kad asmuo nori padėti kitam, o ne vien palengvinti savo empatinį sielvartą (*Ibid.*: 88).

Hume'as taip pat suprato, kad empatija tiesiogiai neveda prie rūpinimosi kitu žmogumi. Jis darė skirtumą tarp simpatijos ir geravalystės (angl. *benevolence*). Ne simpatija, bet geravalystė, kurią Hume'as apibrėžia kaip laimės troškimą mylimam žmogui ir antipatiją jo nesėkmėms, yra tiesioginė priežastis susirūpinimo ir siekimo pagelbėti sielvarto, bėdos ištiktam asmeniui. Hume'as nurodo du geravalys-

tės šaltinius. Viena vertus, ji gali kilti iš simpatijos, kai matomas kažkas bėdoje, jaučiamos jo emocijos ir puolama jam pagelbėti (Hume 2007: 289). Hume'o manymu, geravalystė, t. y. imamasi padėti kenčiančiajam ar ne, priklauso nuo simpatijos kaip išpūdzio stiprumo. Jei išpūdis yra stiprus, „aš susidomiu jomis [asmens gyvenimo aplinkybėmis – aut.], dalyvauju jose ir pajuntu savo krūtinėje simpatijos paskatą, kuo labiau, kiek tik įsivaizduoju, atitinkančią jo paskatą“, tačiau silpnas išpūdis užkerta susidomėjimą kito likimu (*Ibid.*: 289). Antra vertus, geravalystė gali kilti, jei net nėra „jokio kito santykio, bet mūsų laimė ar nesėkmė priklauso nuo kito asmens laimės ir nesėkmės“ (*Ibid.*: 287). Hume'as pateikia pavyzdį dviejų verslo partnerių, kurių bendras interesas verčia juos rūpintis vienas kitu.

Šiuolaikinėje filosofinėje ir psichologinėje literatūroje gausu pavyzdžių, kuriais bandoma parodyti, kad nėra būtino ryšio tarp mūsų empatijos kitam žmogui ir mūsų veiksmo, kuriuo mes stengtumės palengvinti pastarojo kančias. Martha Nussbaum pateikia priešingą pavyzdį, sakydama, jog kankintojas gali jausti empatiją savo aukai, bet tik tam, kad išgalvotų naujas ir geresnes skausmo sukėlimo technikas (Nussbaum 2001: 328). Stephenas Darwallis taip pat pažymi, kad empatiją gali lydėti abejingumas arba net sadistinis žiaurumas (Darwall 2002: 51).

Rūpėsčio etikos ir sentimentalizmo moralės teorijos sąsaja taip pat suponuoja, kad moralinio veikėjo rūpinimąsi kitais žmonėmis motyvuoja empatija arba simpatija, todėl esą nėra prasmės empatiškai besirūpinantiems kitais žmonėmis teigti, ką jie privalo daryti, nes jie ir taip elgiasi moraliai. Tiems žmonėms, kurie nepasižy-

mi atitinkama empatija, taip pat beprasmiška teigti, ką jie privalo daryti, nes emocijos negali būti apibrėžiamos kaip moraliniai įsipareigojimai, t. y. beprasmiška reikalauti iš moralinio veikėjo, kad jis jaustų simpatiją ar empatiją kitam žmogui. Į tai atkreipia dėmesį ir Slote'as teigdamas, kad moralinis veikėjas neprivalo empatiškai rūpintis kitu žmogumi, o asmuo, vertinantis veikėjo moralinius poelgius, neprivalo jausti empatijos pastarojo empatiniam rūpinimuisi.

Slote'as nesiekia pateikti normatyvinės moralės teorijos, apibrėžiančios tam tikras rūpinimosi gaires. Jis formuluoja kriterijus, kuriais remiantis būtų galima įvertinti, ar tam tikri atlikti ar ketinti atlikti poelgiai ir veiksmai yra moralūs, t. y. ar jie išreiškia ir atspindi veikėjų empatinio rūpesčio motyvaciją. Slote'as to nelaiko savo teorijos trūkumu. Remdamasis Bernardu William-su, jis teigia, kad empatinio rūpesčio atveju rėmimasis tam tikrais etiniais principais reikštų, kad moralinis veikėjas turi „viena mintimi per daug“ (Slote 2007: 76). Sutuoktinis, kuris gelbėja savo žmoną vadovaudamasis etiniais principais, o ne jausmais jai, draugas, kuris lanko ligoninėje savo draugą dėl to, kad tai jo pareiga, o ne vedamas jausmų pastarajam, Slote'o manymu, prasilenkia su tuo, kas intuityviai laikoma moraliai pasigėrėtinu dalyku. Individas, pasižymintis pakankamu arba visiškai išvystytu empatiniu rūpesčiu, atsako tiesiogiai į kito asmens situaciją, o ne į tai, ką jam nurodo moraliniai principai ar imperatyvai. Rūpesčio etika, anot jo, galinti pasiūlyti moralines gaires sutuoktiniui ar draugui, sunaikintų pati save. Jei pastarieji vadovautųsi rūpesčio etikos priesakais, būtų neįmanoma teigti, kad jie tikrai rūpinasi savo artimaisiais. Todėl daugiausia, ką gali padaryti moralės teorija, tai pasiū-

lyti tam tikrą vertinimo kriterijų, kuris gali būti pritaikomas *post hoc*: „veiksmai yra moraliai blogi ir prieštarauja moraliniams įsipareigojimams, jei, ir tik jei, atspindi, demonstruoja ar išreiškia veikėjo visiškai išvystyto empatinio rūpesčio (ar susirūpinimo) kitais stoka“ (*Ibid.*: 31).

Anot Slote'o, užuot bandžius moraliniam veikėjui atskleisti jo įsipareigojimus, reikia stengtis sužadinti jo natūralų empatijos gebėjimą, kaip įmanoma vaizdingiau parodant, kokius padarinius turės jo poelgis kitiems žmonėms. Slote'o teigimu, galima išplėsti atskiro asmens empatinius gebėjimus net nepažįstamų ir svetimų žmonių kančioms per moralinį auklėjimą. Moralinis auklėjimas Slote'o etikoje yra adaptuotas Hoffmano indukcijos metodas. Hoffmannas teigia, kad vaiko empatinius gebėjimus galima plėsti, jei tėvai ar kiti suaugusieji, esantys šalia, jam padeda aiškiai suprasti, kokią skriaudą kitam jis padarė savo poelgiu, ir skatina įsivaizduoti, kaip jis jaustųsi būdamas pastarojo vietoje. Slote'as mano, kad indukcijos metodą galima pritaikyti plečiant empatiją ir nepažįstamų, nutolusių žmonių ir jų grupių atžvilgiu, todėl jis siūlo, kad tėvai ir mokyklos supažindintų vaikus su literatūra, filmais, televizijos programomis, kurios išryškina nutolusių žmonių ar grupių bėdas ir tragedijas, skatina juos įsivaizduoti, kaip būtų, jei jie ar jų artimieji patys patirtų panašių nelaimių ir kančių (*Ibid.*: 29).

Slote'o sentimentalizuotas rūpesčio etikos variantas yra tik maža dalis rūpesčio etikos diskurso, tačiau daugelio rūpesčio etikos kritikų akyse visa rūpesčio etika, ypač Noddings variantas, moralę grindžia jausmais, emocijomis, polinkiais ir negali nieko pasakyti apie moralinius įsipareigojimus (Reader 2007: 14). Šiuo metu dau-

gelis rūpesčio etikos atstovų siekia jai suteikti gilesnį normatyvinį turinį (Pettersen 2011; Vanlaere, Gastmans 2011; Nortvedt 2011), todėl toks rūpesčio etikos sentimentalizavimas sunkina šį uždavinį.

Rūpestis ir dėmesys

Sentimentalistinis rūpesčio etikos variantas užgožia pamatines šios etikos prielaidas: rūpestis / rūpinimasis visų pirma yra santykis, kurį sudaro du vienodai svarbūs dėmenys – rūpintojas ir rūpintinis. Rūpestį traktuojant kaip vidinę veikėjo motyvaciją, kylančią iš empatijos, dėmesys sutelkiamas į moralinį veikėją, paliekant nuošalyje rūpesčio recipientą. Siekiant nepamesti šio esminio rūpesčio etikai veiksnio, reikia atsigręžti į visai kitą filosofinį diskursą nei sentimentalizmo moralės filosofija. Ir tai yra Simone Weil bei Iris Murdoch filosofijoje plėtojama dėmesio sąvoka, kurios reikšmė rūpesčio etikai dar nėra deramai įvertinta.

Noddings, apibrėždama emocinius arba subjektyvius rūpinimosi santykio veiksnius, vengia vartoti empatijos sąvoką, nors diskusijose su Slote'u pripažįsta, kad tai yra svarbus moralinio gyvenimo veiksnys, tačiau daug svarbesniu ji laiko dėmesį. Tronto ir Engsteris, kurie rūpestį apibrėžia kaip veiklą ir praktiką, taip pat teigia, kad dėmesys yra vienas iš svarbiausių rūpinimosi elementų (Tronto 1994; Engster 2007). Būtent dėmesys, o ne empatija yra parankesnis rūpesčio etikai, siekiančiai konkrečiau apibrėžti savo normatyvinį turinį, nes jis atlieka dvejopą funkciją: dėmesys kitam žmogui ir jo situacijai, korektiškas pastarosios suvokimas suteikia gaires rūpinimuisi ir kartu motyvuoja atitinkamą rūpintojo atsaką.

Noddings, kurios filosofijoje ryškėja Weil ir Murdoch įtaka, subjektyviają rūpi-

nimosi santykio pusę sieja su receptyvumu ir atvirumu tam, ką patiria kitas žmogus. Kaip ir Weil, ji teigia, kad įsigilinimas, arba dėmesys, reiškia tai, kad subjektas tarsi ištuština save, kad priimtų tai, ką jaučia ir patiria kitas asmuo (Noddings 2002: 15). Weil filosofijoje dėmesys pirmiausia yra tiesos, gėrio, Dievo suvokimo metodas. Panašiai kaip ir empatija, tai yra pasyvi proto praktika, nes jai nereikia subjekto valios ir pastangų: „iš manęs reikalaujama tik dėmesio, tokio dėmesio, kuris yra toks pilnas, kad „aš“ išnyksta“ (Weil 2003: 118). Weil filosofijoje dėmesį apibūdina imlumas, atvirumas, kantrumas ir laukimas, kurie leidžia atsiskleisti pasaulio daiktams ir jų tiesai: „dėmesys yra neatšiejamas nuo mąstymo suspendavimo, paliekant jį atsietą, tuščią ir paruoštą objekto įsiskverbimui“ (Weil 1959: 111). Tačiau, kad dalykai atsiskleistų savo nuosavoje šviesoje, reikalinga paradoksaliai pasyvi ir aktyvi tuo pat metu žiūrėjimo praktika, t. y. asmuo turi įveikti, peržengti įvairias kliūtis, kurios trukdo atsiskleisti tikrajai dalykų vertei, gėriui, Dievui: „mes turime nuolat stabdyti vaizduotės, užpildančios tuštumą mummyse, darbą“ (Weil 2003: 18). Weil filosofijoje ši dėmesingo žiūrėjimo praktika visų pirma yra religinė, nes jos tikslas – Dievas, tačiau dėmesys yra būtinas norint suprasti ir tai, ką išgyvena kitas žmogus. Weil pažymi tai, ko nepastebi Slote'as, o Noddings rūpesčio etikoje bando išsaugoti: „nelaimingiesiems nereikia nieko kito šiame pasaulyje tik žmonių, kurie gali suteikti jiems savo dėmesį. <...> Širdies šilumos, impulsyvumo, gailesčio nepakanka“ (Weil 1959: 114). Weil manymu, kad pamatytume kenčiantį žmogų ne kaip „socialinės 'nelaimėlių' kategorijos egzempliorių“, bet kaip „žmogų, kuris yra kaip mes“, rei-

kia pasitelkti tam tikrą žiūros būdą, kuriuo „siela ištuština visą savo turinį, kad priimtu į save būtybę, į kurią žvelgiama, tokią, kokią ji yra savo pačios tiesoje“ (*Ibid.*: 115).

Norint suprasti, kaip tai gali būti įgyvendinama konkrečiame etiniame santykiyje, Weil manymu, pakanka „žinoti, kad alkanas ir ištroškęs žmogus realiai egzistuoja kaip ir aš“ (Weil 2003: 119). Būti dėmesingam kitam žmogui reiškia priimti jį kaip unikalų ir konkretų įvykį, o ne apibendrintą atvejį, bandyti suprasti jį remiantis jo paties situacija. Tai atskleidžia ir Petos Bowden pateikta Weil dėmesio sampratos interpretacija: „jei mes siekiame būti dėmesingi kitiems, mes turime „perkelti“ save į tą mąstymo centrą, iš kurio kitas asmuo suvokia vertybes, ir bet kokiomis priemonėmis priešintis pagundai prievarta primesti kitiems mūsų pačių požiūrį, net jei mes esame įsitikinę, kad šis požiūris geriausiai atspindi jų interesus“ (Bowden 1998: 62).

Noddings taip pat teigia, kad rūpestis kitu žmogumi prasideda imliu režimu (angl. *receptive mode*) – tada, kai mes nesiekiamo manipuliuoti, analizuoti, planuoti, spręsti problemų, tiesiog priimame kitą žmogų, išgyvename kartu su juo. Weil filosofijoje toks imlus dėmesys yra apibrėžiamas kaip retas ir išskirtinis fenomenas: „gebėjimas suteikti dėmesį kenčiančiajam yra labai retas ir sunkus dalykas; tai beveik stebuklas, tai yra stebuklas. Beveik visi, kurie mano turintys šį gebėjimą, jo neturi“ (Weil 1959: 114). Noddings mano priešingai: imlus dėmesys dažnam žmogui yra kasdienis įvykis, kuris ištinca tiek natūralaus rūpesčio situacijoje, tiek santykiyje su nepažįstamais, svetimais, menkai pažįstamais žmonėmis. Ji kelia problemą, kaip išlaikyti ar bent vis sugrįžti į šį režimą, nes nuo jo priklauso, kaip gerai ir tinkamai

mes rūpinsimės kitais žmonėmis. Analitinis-objektyvusis režimas, kuriame rūpintojas analizuoja situaciją ir ieško jos sprendimo būdų, „primeta pasauliui struktūrą“, neatsiejamas nuo rūpinimosi kita būtybe, tačiau jis yra pavojingas, nes gali lengvai išvirsti abstrakčia, objektyvia, nuasmeninta pozicija, kurioje rūpestis sutelkiamas ne į kitą žmogų, bet į problemą (Noddings 2003: 36). Noddings teigia, kad analitinis-objektyvusis rūpintojo sąmonės režimas turi būti glaudžiai susijęs su imliu režimu, todėl rūpesčio etika turi daugiau dėmesio skirti konkretizacijos procedūrai, t. y. užuot žiūrėjus į tam tikrą moralinę situaciją per didėjančios abstrakcijos prizmę, reikia ją sukonkretinti – atsižvelgti į konkrečias aplinkybes, asmenis, faktus, kitų žmonių jausmus, gyvenimo istorijas (*Ibid.*: 37).

Iris Murdoch dėmesio sąvokai suteikia dar aiškesnę etinę dimensiją nei Weil. Ji teigia, kad dėmesio praktika leidžia ne tik įveikti „didelį storą ego“, t. y. mūsų egoistinius rūpesčius, bet ir veda prie „vis didesnio moralinio pasaulio vienovės ir tarpusavio priklausomybės išsąmoninimo“ (Murdoch 1989: 68). Dėmesys kaip „teisingas ir mylintis žvilgsnis (angl. *just and loving gaze*), nukreiptas į individualią tikrovę“ yra „charakteringas ir tikrasis aktyvaus moralinio veikėjo ženklas“ (*Ibid.*: 34). Noddings teigia, kad rūpesčio etikos žodyne tai reiškia kas kartą pradėti susitikimą (angl. *encounter*) su kitu pasirengus rūpintis, net jei iš pat pradžių ir nesame empatiški (Noddings 2010b: 11).

Sąvokos *teisingas* ir *mylintis* suponuoja tai, kad Murdoch siekia apibrėžti racionalųjį ir emocionalųjį moralinės praktikos lygmenį kaip neatsiejamus ir vienodai reikšmingus moraliniam gyvenimui. Murdoch rūpesčio etikai reikšminga tuo, kad ji

aiškiai parodo: būtent šių dviejų veiksmų sąveika, o ne tik empatija, kaip mano Slo-
te'as, konstituoja rūpinimąsi, nes dėmesys
lemia veiksmus kitų žmonių atžvilgiu:
„kuo labiau suvokiamas kitų žmonių ats-
kirumas bei skirtingumas ir įžvelgiamas
faktas, kad kitas žmogus turi poreikių bei
norų, kurie tokie pat svarbūs kaip ir manie-
ji, tuo sunkiau tampa traktuoti kitą žmogų
kaip daiktą“ (Murdoch 1989: 64).

Murdoch atkreipia dėmesį į tai, kad ne-
objektyvuojantis ir tikrai rūpestingas san-
tykis su kita būtybe dažnai įmanomas tik
per darbą su savuoju „aš“. Tai ji iliustruoja
anytos santykio su marčia pavyzdžiu. Any-
ta jaučia priešišumą savo marčiai, nors ir
pripažįsta ją esant geros širdies, bet laiko
familiaria, prasta, nebrandžia ir mano, kad
ji netinkama pora jos sūnui. Tačiau tam tikru
momentu anyta pradeda kvestionuoti savo
požiūrį ir jį formuojančias prielaidas: „Aš
senamadiška ir konvencionali. Aš greičiausiai
turiu išankstinį nusistatymą ir esu ribota.
Aš greičiausiai esu snobė ir neabejotinai
pavydi“ (*Ibid.*: 17). Anytos bandymas nau-
jai pažvelgti į marčią nėra motyvuojamas
tik tikslumo siekiu, t. y. ji nesiekia surinkti
teisingesnę, išsamesnę informaciją apie
savo marčią. Murdoch teigia, kad anyta šiuo
atveju nori pažvelgti į savo marčią „teisin-
gu ir mylinčiu“ žvilgsniu. Viskas prasideda
nuo noro, tačiau juo nesibaigia: etiniam dė-
mesiui išlaikyti reikia nuolatinių pastangų,
kurios leidžia reflektiviai ir kritiškai įver-
tinti save, savo vertybes ir nuostatas, išeiti
iš savojo „aš“ ir pripažinti kitą žmogų tokį,
koks jis yra savaime. Murdoch teigia, kad
kaip moraliniai veikėjai mes turime stengtis
žvelgti teisingai, nugalėti prietarus, vengti
pagundų, kontroliuoti ir pažaboti vaizduotę,
nukreipti refleksiją (*Ibid.*: 40).

Murdoch dėmesio koncepcija vis dar
orientuota į moralinį veikėją: iš rūpesčio
etikos pozicijų žvelgiant, tinkamas rūpini-
masis priklauso nuo to, kaip sėkmingai rū-
pintojas sugebės neutralizuoti tai, kas truk-
do jam žvelgti į kitą žmogų mylinčiu ir tei-
singu žvilgsniu. Noddings sugriauna šį su-
bjekto centrizmą akcentuodama rūpintinio
atsako reikšmę rūpinimuisi: rūpintojas turi
būti atidus ne tik rūpintinio poreikiams, bet
ir jo atsakui į rūpinimąsi. Dėmesys rūpinti-
nio atsakui, o ne tiek savojo „aš“ refleksijai
yra rūpesčio (kaip subjektyvios nuostatos)
ir rūpinimosi (kaip tolesnės veiklos) korek-
cijos sąlyga. Noddings teigia, kad „tradi-
cinėje moralės teorijoje nėra nieko tokio, kas
mums leistų atpažinti moralinę reikšmę to,
kokį įnašą turi vaiko atsakas tėvo ir vaiko
santykiuje. Bet šis įnašas yra realus. Kaip
ir mokinio atsakas mokytojo ir mokinio
santykiuje ar gydytojo ir paciento santyki-
je. Rūpesčio etika siekia pagauti ir aprašyti
šiuos įnašus“ (Noddings 1999: 38).

Išvados

Rūpesčio etikos redukavimas į sentimenta-
lizmo diskursą užgožia šios etikos specifiką.
Moraliai relevantiškas rūpestis yra ne tik ir
ne tiek veikėjo motyvacija, kiek konkreti rū-
pinimosi veikla, kuri apibrėžia gerą rūpestį /
rūpinimąsi. Rūpesčio etikoje rūpestis / rūpi-
nimasis taip pat yra santykis, nuolat kons-
tituojamas rūpintojo ir rūpintinio sąveikos.
Šiame santykiuje svarbu ne tiek rūpintojo
šilti jausmai rūpintiniui ar rūpintojo ir rū-
pintinio emocijos panašumas kaip empatijos
atveju, kiek tai, ką suponuoja dėmesys, –
gebėjimas priimti kitą būtybę kaip skirtingą,
konkrečią ir unikalią, kad rūpinimasis ja pa-
siektų savo tikslą ir būtų adekvatus.

LITERATŪRA

- Baier, C. A. 1996. *Moral Prejudices*. Harvard University Press.
- Bowden, P. 1998. Ethical Attention: Accumulating Understandings. *European Journal of Philosophy* 6 (1): 59–77.
- Darwall, S. 2002. *Welfare and Rational Care*. Princeton University Press.
- Engster, D. 2007. *The Heart of Justice. Care Ethics and Political Theory*. Oxford University Press
- Hoffman, M. 2001. *Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice*. Cambridge University Press.
- Hume, D. 2007. *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Vert. J. Vanagienė. Vilnius: Charibdė.
- Noddings, N. 1999. Two Concepts of Caring. In: Curren, R. (ed.). *Philosophy of Education*. University of Rochester.
- Noddings, N. 2002. *Starting at Home: Caring and Social Policy*. University of California Press.
- Noddings, N. 2003. *Caring: a Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. University of California Press.
- Noddings, N. 2010. *The Maternal Factor: Two Paths to Morality*. University of California Press.
- Noddings, N. 2010b. Complexity in Caring and Empathy. In: *Abstracta*, Special Issue 5: 6–12.
- Nortvedt, P. 2011. Ethics of Care and Responsibility: Normative Fragments. *Health Care Analysis* 19 (1): 1–2.
- Nussbaum, M. 2001. *Upheavals of thought: the intelligence of emotions*. Cambridge University Press.
- Murdoch, I. 1989. *The Sovereignty of Good*. Routledge.
- Petterson, T. 2011. The Ethics of Care: Normative Structures and Empirical Implications. *Health Care Analysis* 19 (1): 51–64.
- Reader, S. 2007. *Needs and Moral Necessity*. London and New York: Routledge.
- Slote, M. 2007. *The Ethics of Care and Empathy*. Routledge.
- Slote, M. 2010b. Reply to Noddings, Cottingham, Driver, and Baier. In: *Abstracta*, Special Issue 5: 42–61.
- Tronto, J. 1994. *Moral Boundaries: A Political Argument for Ethic of Care*. Routledge.
- Tronto, J. 2013. *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*. New York University Press.
- Vanlaere, L.; Gastmans, C. 2011. A Personalist Approach to Care Ethics. *Nursing Ethics* 18 (2): 161–173.
- Weil, S. 1959. *Waiting for God*. Capricorn Books.
- Weil, S. 2003. *Gravity and Grace*. Taylor and Francis e-Library.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHICS OF CARE AND SENTIMENTALISM

Renata Bikauskaitė

Abstract. The article analyses the currently emerging tendency to identify ethics of care with sentimentalism. Through comparison of philosophy represented by one of the most prominent representative of this trend, Michael Slote, with the ideas of Nel Noddings, one of the founders of ethics of care, the relationship between ethics of care and sentimentalism is identified. The question arises whether sentimentalist moral vocabulary is adequate for conceptualising the peculiarities of ethics of care? The paper argues that any attempt to elaborate ethics of care while at the same time invoking the conceptual apparatus of sentimentalism, which is based on the notion of empathy, actually conceals the relational nature of this ethics. Further analysis of the notion of attention found in the works of Simone Weil and Iris Murdoch highlights the theoretical influence of this notion to ethics of care in general.

Keywords: ethics of care, sentimentalism, Michael Slote, Nel Noddings.

Įteikta 2014 m. sausio 6 d.